

Kauno apygarda

1(13)-asis lietuvių policijos batalionas

Bataliono suformavimas. Tautos darbo apsaugos batalionas pradėtas formuoti Kaune 1941 m. birželio 28 d. Batalioną organizavo pirmomis sovietų–nacių karo dienomis susiformavusi lietuvių Kauno karo komendantūra (komendantas plk. J. Bobelis). Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 25 d. užėmus Kauną, visa karinė ir administracinė valdžia buvo sutelkta vokiečių 821-osios karo lauko komendantūros komendanto gen. mjr. Roberto von Pohlio rankose. Birželio 28 d. jis įsakė plk. J. Bobeliui nuginkluoti lietuvių sukilėlių būrius, o ginklus pristatyti į Kauno komendantūrą. Tai reiškė antisovietinių lietuvių būrių paleidimą¹⁸⁸. Visi sukilėlių ginklai ir karinė amunicija privalėjo būti pristatyta į Kauno karo komendantūrą perregistruoti. Už įsakymo nevykdymą pagrįsta bausti „visu įstatymų griežtumu“¹⁸⁹.

Bet jau tą pačią 1941 m. birželio 28-ąją plk. J. Bobelis paskelbė įsakymą Nr. 9 dėl buvusių partizanų dalinių reorganizavimo į reguliariąją junginį: „Prie Kauno Karo Komendantūros formuojamas Tautinio Darbo Apsaugos batalionas“. Organizuoti TDA bataliono formavimą plk. J. Bobelis pavedė plk. A. Butkūnui¹⁹⁰. Į batalioną stojo daugiausia buvę Kauno sukilėliai ir Nepriklausomos Lietuvos laikų kariškiai.

Pirmasis įsakymas TDA batalionui pasirodė 1941 m. liepos 1 d.; jį pasirašė bataliono vadas plk. A. Butkūnas¹⁹¹. Batalionas buvo suformuotas labai greitai. Liepos 4 d. jame jau tarnavo 724 puskarininkiai ir kareiviai¹⁹². Bataliono vadovybė stengėsi išlaikyti

188 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 127.

189 Kauno karo komendanto 1941 06 28 įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 28.

190 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 128.

191 Įsakymas Nr. 1 TDA batalionui (1941 07 01), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 152.

192 Įsakymas Nr. 7 TDA batalionui (1941 07 07), *ibid.*, l. 6–12.

Lietuvos kariuomenės tradicijas, nešioti lietuviškas karines uniformas ir vyresniškumo ženklus. Bet vokiečių karinė okupacinė valdžia riboja lietuviškos simbolikos naudojimą. Kauno miesto vokiečių karo komendantas kpt. S. Kviecinskui pareiškė, kad draudžiama nešioti lietuviškus vyresniškumo ženklus ir lietuvišką uniformą be geltonos juostos su vokišku užrašu „Polizeidienst“ (Policijos tarnyba). Už įsakymo nevykdymą pagrasinta karo lauko teismais ir bausmėmis. Vyresniškumo ženklų klausimas, anot vokiečių karo komendanto, bus sprendžiamas vėliau¹⁹³.

Bataliono veikla Kaune. Iš pradžių batalionas vykdė karinių ir ūkinių objektų apsaugos funkcijas, bet jau 1941 m. liepos pradžioje vokiečių saugumo policijos ir SD iniciatyva buvo įtrauktas į masines žydų žudymo akcijas. Jau pirmomis vokiečių okupacijos dienomis 1b operatyvinio būrio vadas SS oberšturmfiureris Erichas Ehrlingeris planavo masinius žydų areštus ir žudynes.

Pirmąją masinių žudynių vieta tapo Kauno VII fortas. 1941 m. liepos 1 d. pranešime Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (RSHA) E. Ehrlingeris mini žydų koncentracijos stovyklos steigimą VII forte ir egzekucijų vykdymą¹⁹⁴.

Kaune žydų žudynėms E. Ehrlingeris vadovavo nuo birželio 29 d. Liepos 2 d. saugumo policijos vado funkcijas Kaune iš jo perėmė A operatyvinės grupės 3-iojo būrio vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris. Iki išvykdamas iš Kauno, E. Ehrlingerio vadovaujamas 1b operatyvinis būrys nužudė apie 1 500 žydų¹⁹⁵.

A operatyvinės grupės 1941 m. liepos 6 d. pranešime rašoma, kad vokiečių komendantūros įsakymu partizanai Kaune buvo nuginkluoti birželio 28 d. Iš patikimų partizanų buvo sudaryti du pagalbinės policijos daliniai (penkios kuopos). Dvi kuopos (205 vyrai) buvo perduotos operatyvinio būrio žinion, viena jų saugojo VII forte įrengtą žydų koncentracijos stovyklą ir vykdė egzekucijas. A operatyvinės grupės 3-iojo operatyvinio būrio vado K. Jägerio įsakymu liepos 4 d. VII forte buvo sušaudyta 463, o liepos 6 d. – 2 514 žydai.

Remiantis nuteistų TDA bataliono karių parodymais sovietų saugumui, galima daryti išvadą, kad žydų žudynėse VII forte dalyvavo 1-oji ir 3-ioji TDA bataliono kuopos. Vėlesnėse žydų žudymo akcijose dažniausiai dalyvaudavo 3-ioji kuopa, vadovaujama leitenantų B. Norkaus, J. Barzdos ir A. Dagio. Itin didelėse naikinimo akcijose dalyvaudavo beveik visas batalionas, išskyrus kitas užduotis vykdančius karius¹⁹⁶.

Iki masinių žudynių TDA bataliono kariams niekadose neteko dalyvauti panašiose akcijose. Tai neigiamai veikė karių psichiką ir moralę. Negalėdami atvirai pasipriešin-

193 Kauno miesto vokiečių karo komendanto 1941 07 26 raštas kpt. S. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 86.

194 Operatyvinio būrio 1b vado E. Ehrlingerio 1941 07 01 pranešimas, Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centras Maskvoje, f. 500, ap. 1, b. 756, l. 4.

195 K. Stang, *op. cit.*, S. 100, 101.

196 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 133.

TDA bataliono 1-osios kuopos
vadas kpt. Bronius Kirkila
(LKKAS)

TDA bataliono 3-iosios kuopos
vadas lt. Anatolijus Dagys
(VDKM)

ti naciams, didelė jų dalis bandė pasišalinti iš tarnybos ar kitaip išvengti dalyvavimo žmonių žudynėse. Liepos 5–11 d. iš tarnybos batalione buvo paleista 117 karių. Liepos 15–17 d. vien iš 1-osios kuopos dezertyravo 9 kariai. TDA bataliono 1-osios kuopos vadas kpt. B. Kirkila, nepakėlęs patirtų žvėriškumų, 1941 m. liepos 12 d. nusišovė. 1-osios kuopos vado padėjėjas lt. Stepas Paulauskas, būrių vadai j. lt. P. Kulakauskas ir j. lt. J. Ralys buvo atleisti iš tarnybos jų pačių prašymu¹⁹⁷. Bet tokios protesto formos negalėjo pakeisti nacių politikos žydu atžvilgiu. TDA batalionas ir toliau buvo naudojamas žydoms žudyti.

1941 m. rugpjūčio 2 d. įvykdyta pirmoji masinių žudynių akcija Kauno IV forte. Tą dieną ten buvo sušaudyti 209 žmonės: 170 žydų, 33 žydės, 1 JAV žydas, 1 JAV žydė ir 4 lietuviai komunistai¹⁹⁸.

1941 m. spalio mėn. žydų žudynės perkeltos į Kauno IX fortą. Čia egzekucijos buvo vykdomos iki pat nacių okupacijos pabaigos. Pirmoji masinio žydų žudymo akcija dėl tariamo pasikėsinimo į vokiečių sargybinių IX forte buvo įvykdyta spalio 4 d. Tada buvo šaudomi iš Kauno mažojo geto atvežti žydai. Šaudė beveik visa 3-ioji bataliono kuopa. Lietuvių policininkams vadovavo lt. B. Norkus. Žudynėse taip pat dalyvavo apie 20 vokiečių kareivių. Kaip rodo K. Jägerio raportas, 1941 m. spalio 4 d. buvo nužudyti 1 845 žydai (315 vyrų, 712 moterų ir 818 vaikų)¹⁹⁹.

197 Ibid., p. 133–134.

198 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 132.

199 Ibid., p. 135; V. Barausko 1968 08 20 ir 1968 08 21 apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47558/3, t. 1, l. 9–23.

Didžiausia žydų žudynių akcija IX forte įvykdyta 1941 m. spalio 29 d. Jos išvakarėse Kauno esesininkai (Fritz Jordanas, Helmutas Rauca ir kt.) gete atrinko sušaudymui apie 10 tūkst. žydų (daugiausia netinkamų fiziniam darbui). Pasmerktieji buvo išvesti į mažojo geto teritoriją, o kitą dieną nuvaryti į IX fortą. Didžiojoje spalio 29-osios akcijoje dalyvavo beveik visas 1-asis lietuvių policijos batalionas. Dauguma bataliono kareivių stovėjo sargyboje aplink getą arba konvojavo žydus iš geto į IX fortą. Pasmerktuosius šaudė kelios dešimtys 3-iosios kuopos kareivių. Žudynėse dalyvavo panašiose akcijose pasižymėję B. Norkus, J. Barzda ir A. Dagys. Taip pat šaudė apie 20 vokiečių karininkų ir kareivių. Žudynės baigėsi jau temstant. Kaip rodo K. Jägerio raportas, 1941 m. spalio 29 d. IX forte buvo nužudyta 9 200 žydų: 2 007 vyrai, 2 920 moterų ir 4 273 vaikai. K. Jägeris šias žudynes pavadino geto valymu²⁰⁰. Po didžiosios akcijos masinės Kauno geto kalinių žudynės nebuvo vykdomos iki pat 1944 m. kovo 26 d. Tačiau 1941 m. lapkričio ir gruodžio mėn. IX forte buvo žudomi iš Vokietijos ir Austrijos atvežti žydai. Pasak K. Jägerio raporto, tų metų lapkričio 25 d. IX forte sušaudyti 2 934 iš Berlyno, Miuncheno ir Frankfurto prie Maino atgabenti žydai, lapkričio 29 d. – dar 2 000 iš Vienos ir Breslau (Vroclavo) deportuotų žydų. Žudynėse taip pat dalyvavo 1-ojo bataliono kareiviai²⁰¹.

Apibendrinant žydų žudynes Kaune, galima teigti, kad 1-asis policijos batalionas (ypač jo 3-ioji kuopa) kartu su vokiečių gestapininkais 1941 m. liepos 4–gruodžio 11 d. Kauno fortuose nužudė apie 26 tūkst. Lietuvos ir užsienio šalių (Austrijos, Čekijos, Vokietijos) žydų.

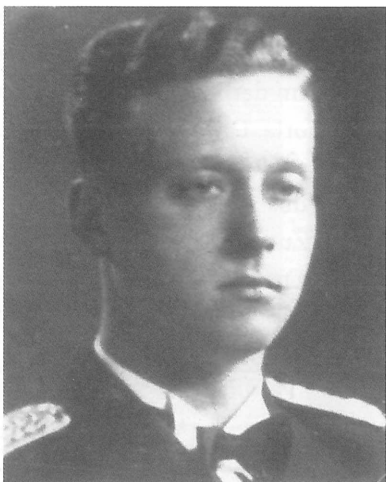
Bataliono akcijos Lietuvos provincijoje. Dauguma Lietuvoje įvykdytų žydų žudynių (išskyrus Kauną, Vilnių ir Šiaulius) siejama su SS oberšturmfiurerio J. Hamanno skrajojančiu būriu. Garsiajame 1941 m. gruodžio 1 d. K. Jägerio raporte teigiama, kad tikslas išžudyti Lietuvos žydus „galėjo būti pasiektas tik dėl to, kad iš rinktinių vyrų buvo suorganizuotas skrajojantis būrys, vadovaujamas oberšturmfiurerio J. Hamanno, kuris visiškai suprato manusius tikslus ir sugebėjo užtikrinti bendradarbiavimą su lietuvių partizanais bei atitinkamomis civilinėmis įstaigomis“²⁰². Taigi kas tas J. Hamannas ir jo vadovaujamas skrajojantis būrys?

Nacių–sovietų karo išvakarėse okupuotuose kraštuose naikinti nacių priešus pirmiausia privėlėjo specialiai sukurtos vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės (vok. *Einsatzgruppen*). Iki karo su sovietais naciai sukūrė keturias operatyvines grupes – A, B, C ir D. Jų vadus tiesiogiai skirdavo H. Himmleris ir Reinhardas Heydrichas. Kiekvienai armijų grupei („Šiaurės“, „Centro“ ir „Pietų“) buvo sukurta po vieną

200 P. Matiuko 1962 01 15 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 1, l. 226–237; *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135.

201 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 135; I. Vyliaus-Velavičiaus 1945 12 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 172–173.

202 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 138.

TDA bataliono karininkas
lt. Bronius Norkus.
Karo metų nuotr. (LYA)

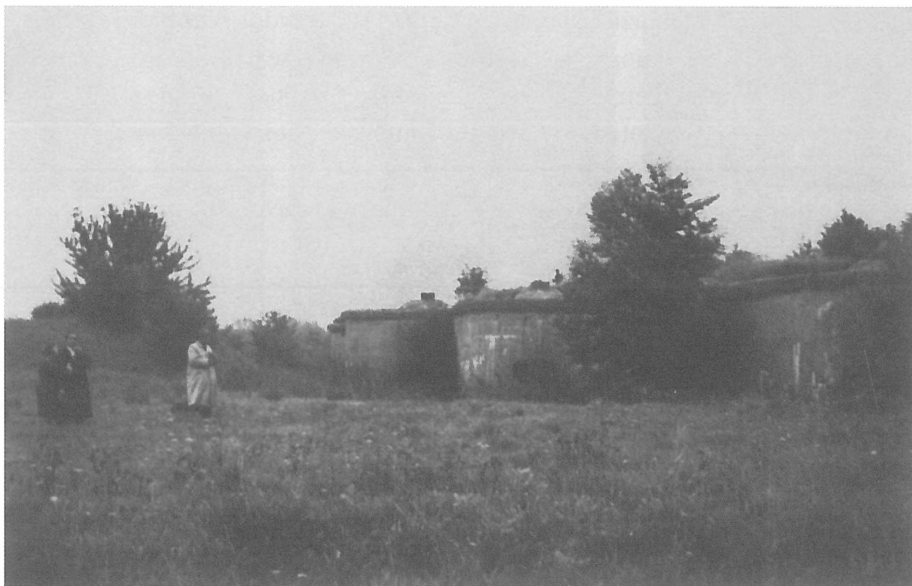
operatyvinę grupę. A grupė buvo priskirta „Šiaurės“ armijų grupei, kuriai buvo duotas uždavinys užimti Pabaltijo šalis ir Leningradą. A operatyvinę grupę sudarė 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai (vok. *Einsatzkommando*) bei 1a ir 1b ypatingieji būriai (vok. *Sonderkommando*)²⁰³. A operatyvinei grupei iš pradžių vadovavo SS brigadefiureris Walteris Stahleckeris. Lietuvoje veikusiam A operatyvinės grupės 3-iajam būriui vadovavo SS štandartenfiureris K. Jägeris. Šis operatyvinis būrys turėjo per 120 narių, jie buvo suskirstyti į tris būrius (vok. *Züge*). J. Hamannas buvo vieno būrio vadas ir K. Jägerio adjutantas²⁰⁴. J. Hamannas buvo žinomas kaip aršus antisemitas.

Manoma, kad K. Jägeris su J. Hamannu į Kauną atvyko jau pirmomis vokiečių okupacijos dienomis ir pastarasis gavo A operatyvinės grupės vado W. Stahleckerio užduotį suorganizuoti skrajojantį būrį masinėms žydų ir komunistų žudynėms²⁰⁵. Šiems uždaviniams vykdyti vokiečių saugumo policijos ir SD pajėgų nepakako. Dėl to A operatyvinės grupės 3-iasis būrys į pagalbą pasitelkė Kaune besikuriančio TDA bataliono kareivius. Taip susiklostė, kad masinėms žydų žudynėms dažniausiai buvo skiriama TDA bataliono 3-ioji kuopa. J. Hamanno skrajojantis būrys nebuvo nuolat veikiantis ir turintis atskirą dislokacijos vietą. Paprastai jis buvo suformuojamas konkrečiai akcijai vykdyti iš kelių vokiečių gestapininkų ir kelių dešimčių TDA lietuvių savisaugininkų. J. Hamannas dažnai apsiribodavo užduočių skyrimu 1-ojo bataliono karininkams (leitenantams A. Dagiui, J. Barzdai, B. Norkui), o pats į žudymo akcijas provincijoje net nevykdavo. Spėjama, kad tokiose akcijose dažniausiai dalyvavo šie vokiečių SS karinin-

203 H. Krausnick, *Hitlers Einsatzgruppen: Die Truppe des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, Frankfurt am Main, 1985, S. 124–125.

204 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord*, S. 154, 155.

205 Ibid., S. 155.

Žydų masinių žudynių vieta Kauno IV forte. Pokario metų nuotr. (LYA)

kai: hauptšarfuureriai Porstas, Stützas, Salzmannas, Mackas ir Planertas. J. Hamanno pavadootojas buvo SS hauptšturmfiureris H. Rauca²⁰⁶.

Į žudynių akciją vadinamasis skrajojantis būrys išvykdavo tada, kai jau būdavo atlikti visi parengiamieji darbai: mirčiai pasmerkti žydai sutelkti į vieną vietą, jų apsaugai pajungta vietos policija ir „partizanai“, parinkta nuošalesnė egzekucijos vieta (dažniausiai miškuose arba atokiuose laukuose), iškastos duobės. Žudyti į provinciją paprastai vykdavo paskirti 3-iosios kuopos kareiviai arba savanoriai. Į numatytą žudynių vietą lengvuju automobiliu atvažiuodavo ir keli vokiečių gestapininkai. 1941 m. gruodžio 1 d. K. Jägerio raporte išvardytas ilgas sąrašas vietovių, kuriose esą J. Hamanno būrys kartu su lietuvių „partizanais“ įvykdė žydų žudynes. Remiantis turimais archyviniais duomenimis, galima teigti, kad ne visose K. Jägerio raporte minimose vietovėse (ypač provincijoje) dalyvavo 1-ojo lietuvių policijos bataliono kareiviai. Galima spėti, kad buvo nemažai Lietuvos vietovių, kur žydai išžudyti vietos policijos ir „partizanų“ būrių, nedalyvaujant J. Hamanno skrajojančiam būriui.

1-ojo bataliono 3-ioji kuopa (arba J. Hamanno skrajojančio būrio branduolys) buvo labai veiksmingas įrankis nacių Holokausto politikai įgyvendinti. Nužudytų žydų skaičiumi su ja galėtų lygintis tik vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys Vilniuje arba 2(12)-asis lietuvių policijos batalionas. Bataliono 3-ioji kuopa 1941 m.

Lietuvos provincijoje nužudė ne mažiau kaip 11 598 žydus. Yra tikrai žinoma, kad ši kuopa žudė Alytuje, Ariogaloje, Babtuose, Butrimonyse, Garliavoje, Jiezne, Krakėse, Lazdijuose, Pasvalyje, Petrašiūnuose, Rumšiškėse, Seirijuose, Simne ir Vilkijoje, t. y. 15 Lietuvos vietovių (neskaitant Kauno). Gali būti, kad 3-ioji kuopa šaudė žydus ir kitose Lietuvos vietovėse, kurios minimos K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. raporte. Tačiau dokumentinių liudijimų apie šios kuopos kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose vykdytas žudynes rasti nepavyko. Vis dėlto, jeigu atsirastų patikimų dokumentų apie 3-iosios kuopos ir kitose K. Jägerio paminėtose Lietuvos vietovėse vykdytas žudynes, bendras šios kuopos nužudytų žydų skaičius galbūt pasiektų 60 tūkst. žmonių ribą.

Bataliono veikla Rusijoje. 1941 m. gruodžio 20 d. 1-asis batalionas tapo 13-uju²⁰⁷. Pasibaigus masinėms žydų žudynėms Lietuvoje, batalioną imta ruošti išsiųsti į Rusiją kovai su sovietiniais partizanais ir karinių objektų apsaugai.

1942 m. kovo 11 d. 13-asis batalionas (14 karininkų ir 368 kariai, vadas kpt. Norbertas Gasėnas) traukiniu išvyko į naująją tarnybos vietą – Pskovo srities²⁰⁸ Dedovičių miestelį. Čia jis privalėjo atlikti tarnybą vokiečių 16-osios armijos užnugaryje²⁰⁹. Atskiri bataliono būriai ir skyriai buvo išdėstyti aplinkiniuose kaimuose ir gavo užduotis kovoti su sovietiniais partizanais. Kai kurie bataliono padaliniai saugojo nuo partizanų antpuolių geležinkelį. 1-oji bataliono kuopa buvo dislokuota Kipino kaime, 2-oji – Zapoljės kaime, 3-ioji – Dorožkino kaime, štabas liko Dedovičiuose²¹⁰.

Atvykęs į Dedovičius, batalionas iš karto buvo mestas į kovą su partizanais. Dedovičiuose batalionas buvo pavaldus vokiečių 107-ojo šaulių pulko 960-ajam batalionui. Pastarasis turėjo aprūpinti lietuvius trūkstamais ginklais, šaudmenimis ir apranga. 13-asis batalionas buvo apginkluotas ne tik šautuvais ir pistoletais, bet ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, minosvaidžiais ir patrankomis.

Sovietiniai partizanai taip pat buvo gerai ginkluoti, nes lėktuvai jiems nuolatos nuleisdavo amunicijos ir ginklų už fronto linijos²¹¹. Su sovietiniais partizanais buvo susiduriama vos ne kasdien. Pirmąkart tai įvyko 1942 m. kovo 22 d. Per kautynes prie Raslovo kaimo buvo sužeistas ir išvežtas į Porchovo ligoninę 2-osios kuopos kareivis Stepas Budrickas. Lietuvių policininkai nukovė 2 partizanus²¹². Kovo 24 d. buvo sužeistas 2-osios kuopos psk. Mikas Kačiūnas. Jis taip pat išvežtas į Porchovo ligoninę. Kitą dieną sunkiai sužeistas 1-osios kuopos eil. Vytautas Semaška, lengvai sužeisti šios kuopos psk.

207 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

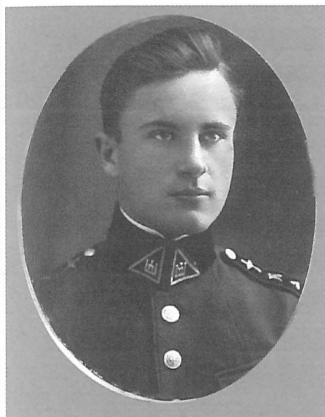
208 Čia ir toliau remiamasi dabartinio Rusijos teritorinio suskirstymo duomenimis.

209 A. J. Munoz, *Hitlers Eastern Legions, vol. I (The Baltic Schutzmannschaft)*, New York, 1996, p. 25.

210 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

211 13-ojo bataliono ryšių karininko kpt. K. Edelmanno 1942 04 01 pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 4, l. 168–172.

212 Ibid., l. 175.

1-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Kazys Šimkus (LCVA)

13-ojo lietuvių policijos bataliono vadas kpt. Norbertas Gasėnas (LKKAS)

1(13)-ojo lietuvių policijos bataliono j. psk. Jozas Zelenkevičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Stasys Jurgaitis ir kareivis Jonas Bevilis²¹³. Kovo 27 d. kautynėse prie Kras Stovikų kaimo nušauta 12 partizanų. Iš lietuvių buvo sunkiai sužeisti psk. Jozas Alvikas ir eil. Jozas Juodis²¹⁴. Kovo 28 d. rusų partizanai puolė Zapoljės kaimą, jų puolimas buvo atremtas.

13-ojo bataliono kovos krikštas buvo gana sėkmingas. Kautynėse su sovietiniais partizanais batalionas veikė drąsiai ir didesnių nuostolių nepatyrė. Bataliono ryšių kari-ninkas kpt. K. Edelmannas pabrėžė bataliono vado kpt. N. Gasėno ryžtą, taktikos žinias ir gebėjimus²¹⁵. Deja, kpt. N. Gasėnui ilgai vadovauti batalionui neteko.

Naktį iš 1942 m. gegužės 3-iosios į 4-ąją trys sovietinių partizanų būriai (Kondratjevo, Klimovo ir dar vienas, kurio pavadinimas nežinomas) puolė Novoje ir Staroje Zapoljės bei Dorožkino kaimuose (Dedovičių r.) įsitvirtinusias lietuvių kuopas. Smarkus mūšis truko kelias valandas. Lietuvių kuopos buvo priverstos trauktis. Pasitraukdami 13-ojo bataliono kareiviai sudegino Staroje ir Novoje Zapoljės kaimus. Mūšyje sužeista 15 bataliono karių, tarp jų ir bataliono vadas N. Gasėnas (jis vėliau išvežtas gydytis į Vokietiją), būrio vadas j. lt. Norbertas Jakubauskas. Sužeistas vrs. Simas Zaleckas kitą dieną mirė ligoninėje. Sovietiniai partizanai taip pat patyrė nemažų nuostolių. Po mūšio Dorožkino kaimo gyventojų Piotro Vasiljevo darže buvo užkasta 13 partizanų palaikų. Vietoj sužeisto N. Gasėno batalionui laikinai vadovavo kpt. Jozas Truškauskas²¹⁶, o nuo 1942 m. rugpjūčio 13 d. – gen. št. mjr. E. Bliudnikas.

²¹³ Ibid., l. 176.

²¹⁴ Ibid., l. 177.

²¹⁵ Ibid., l. 178.

²¹⁶ S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143; J. Fiodorovo 1946 08 11 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40920/3, t. 3, l. 116; P. Vasiljevo 1946 08 10 apklausos protokolas, ibid., l. 103–140 a. p.

Maždaug tuo pat metu (per 1942 m. stačiatikių Velykas) sovietiniai partizanai puolė Kipino kaime buvusią 13-ojo bataliono 1-ąją kuopą ir bataliono štabą. Lietuvių kuopa buvo priversta pasitraukti į Sudomos stotį. Žuvo 4 ir buvo sužeista 10 Kondratjevo būrio partizanų. Kitų partizanų būrių nuostoliai nežinomi. Yra žinių, kad lietuvių pusėje žuvo 13 kareivių ir 1 karininkas. Kitą dieną lietuvių kuopa sugrįžo į Kipino kaimą ir sudegino ten paliktus 4 partizanų lavonus²¹⁷.

Reikia pripažinti, kad 13-ojo bataliono kareiviai gana žiauriai elgėsi su vietiniais Dedovičių rajono gyventojais. Buvo deginami gyvenamieji namai ir ūkiniai pastatai, suiminėjami, tardomi ir šaudomi civiliai žmonės, rekvizuojami maisto produktai. Gyventojams buvo uždrausta eiti į kitus kaimus, o naktį – net iš savo namų.

1942 m. pavasarį bataliono kareiviai Buroje Zapoljės kaime sušaudė sulaikytą partizaną Dmitrijų Fiodorovą ir jo tėvą²¹⁸. „Krasnoje znamia“ kolūkyje sudeginti 47 kiemai su visais pastatais, 4 kolūkio namai ir 9 kluonai²¹⁹. Kipino kaime bataliono kareiviai suėmė ir už ryšius su partizanais bei maisto produktų slėpimą sušaudė kolūkio „Obščij trud“ pirmininką komunistą Marką Grigorjevą. 1942 m. gegužės mėn. tame pat kaime bataliono kareiviai sušaudė komunistus mokytojus Aleksandrą Fedulovą ir Piotrą Kotliarą. Iš viso „Obščij trud“ kolūkyje lietuvių kareiviai sušaudė 7 rusus (iš jų 3 moteris), sudegino beveik visus kolūkiečių namus ir ūkinius pastatus²²⁰.

Birželio 3 d. 13-asis batalionas gavo užduotį sunaikinti Perlų ir Kolotilovo kaimų apylinkėse įsitvirtinčius sovietinius partizanus. Bataliono puolimą rėmė 5 vidutiniai vokiečių tankai ir greitašaudės mažo kalibro patrankos. Mūšio metu beveik visas Perlų kaimas sudegė. Partizanai iš kaimo buvo išmušti. Čia įsitvirtino bataliono 1-oji kuopa. Abiejų pusių nuostoliai nežinomi²²¹.

Batalionas retai kada veikdavo visos sudėties. Jis buvo išskirstytas atskiromis kuopomis ir būriais, kurių veikimo rajonai dažnai būdavo vienas nuo kito nutolę per keliasdešimt kilometrų. Dėl to toliau bataliono veiksmai Rusijoje nagrinėjami apžvelgiant atskirų kuopų veiklą. Paskutiniai patikimi 13-ojo bataliono kiekybinės sudėties duomenys datuojami 1942 m. rugpjūčio 26 d. Tos dienos duomenimis, batalione tarnavo 20 karininkų, 67 puskarininkiai ir 300 kareivių. Bataliono štabas buvo įsikūręs Dedovičiuose²²².

1942 m. rudenį (rugsėjo–spalio mėn.) 13-asis batalionas buvo perkeltas į Staraja Rusos apylinkes (dabar Novgorodo sritis) ir kurį laiką bazavosi Krivičių kaime. Bata-

217 J. Fiodorovo 1946 08 11 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 116–117 a. p.; S. Mažeikos parodymai 1946 12 13–20 karo tribunolo posėdyje Kaune, *ibid.*, t. 4, l. 108.

218 T. Jakovlevos 1946 08 19 apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 95.

219 P. Vasiljevo 1946 08 10 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 103–140 a. p.

220 G. Michailovo 1946 08 12 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 122–122 a. p.

221 A. Vaicekausko 1944 12 25 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 287–288.

222 Lietuvių policijos batalionų dislokacija ir pavaldumas (1942 08 26), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

1(13)-ojo lietuvių policijos bataliono kariai Pskovo srityje (Rusija). 1943 m. (LYA)

liono kareiviai kasė apkasus, statė įtvirtinimus, saugojo tiltus ir kovojo su sovietiniais partizanais. 1942–1943 m. žiemą batalionas buvo permestas į Loknios rajoną (dabar Pskovo sritis), kurį laiką dislokavosi Bežanicų miestelyje, o vėliau perkeltas į Aševo miestelio apylinkes²²³. Bataliono štabas iš pradžių buvo Bežanicuose, paskui iki 1943 m. rudens – Bogdanovo kaime, o nuo rugsėjo ar spalio mėn. – Aševo miestelyje²²⁴.

1944 m. vasario–kovo mėn. visas 13-asis batalionas persikėlė į Pskovo srities Opočkos rajoną. Bataliono štabas iš pradžių buvo Makušino kaime, vėliau persikėlė į Žukovo kaimą, kurio gyventojai buvo iškeldinti į netoliese esantį Gavrovo kaimą²²⁵.

Maždaug 1944 m. balandžio–gegužės mėn. 13-asis batalionas kartu su kitais vokiečiams pavaldžiais daliniais dalyvavo didelėje operacijoje Opočkos rajono Lipecko, Matvejevo ir Novoselsko valsčiuose. Operacijos metu apie 500 civilių gyventojų evakuota į Krasnogorodsko lagerį. Iš ten dalis sulaikytųjų išvežti dirbti į Vokietiją. Vykstant operacijai buvo deginami Opočkos rajono kaimai. Yra žinių, kad 13-asis batalionas

223 J. Aleksaičio 1945 05 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 129, l. 165–166; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 143.

224 B. Jagmino 1946 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 207–207 a. p.

225 S. Ivanovo 1950 06 14 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 25503/3, l. 162–163.

sudegino Lipecko valsčiaus Artiuchų, Bulygų, Sčerbų kaimus, o jų gyventojus išvarė į Krasnogorodską. Bataliono kareiviai sušaudė paimtus į nelaisvę partizanus Semioną Ignatovą ir Andrejų Michailovą iš Bulygų kaimo²²⁶.

1944 m. birželio mėn. priartėjus frontui, batalionas iš Žukovo kaimo rajono pasitraukė Krasnogorodsko kryptimi, vėliau – į Latviją.

Atvykusi į Dedovičių rajoną, 13-ojo bataliono 1-oji kuopa iš pradžių dislokavosi Kipino kaime, 1942 m. spalio mėn. kartu su batalionu buvo perkelta į Krivičių kaimą, o 1943 m. rugsėjo–spalio mėn. su batalionu – į Aševo rajoną. Lapkričio pabaigoje prie šios kuopos suformuotas specialusis kovos su partizanais būrys – jagdkomanda (vok. *Jagdkommando*). Į ją buvo priimami fiziškai stiprūs ir narsūs vyrai. Būryje buvo 48 geriausi bataliono kariai. 1943–1944 m. žiemą jam vadovavo 1-osios kuopos vrs. Kazys Tendzegolskis. Jagdkomanda buvo pavaldi 13-ojo bataliono vadui J. Semaškai ir jo adjutantui lt. Stepui Januševičiui²²⁷. 1943–1944 m. žiemą jagdkomanda aktyviai kovojo su sovietiniais partizanais. Apie jos kovos metodus tardomas vėliau papasakojo psk. Eduardas Dambrasukas:

„1. Pagal Semaškos ir Januševičiaus turimus duomenis išvykdavo į tas vietas, kur būdavo partizanų ar parašiutininkų, apsupdavo juos ir kaudavosi.

2. Jagdkomandos kariai slapta nakties metu išeidavo į kaimus ir surengdavo pasalas. Apsupdavo tą ar kitą kaimą, nieko neišleisdami iš jo, o visus ateinančius sulaikydavo. Aš juos kračiau, tikrinau dokumentus, klausinėčiau, pas ką ir iš kur jieėjo, kokių reikalu, sulaikytųjų asmenybę tikrinau per kaimo seniūną, o „įtartinus“ pristatydavau bataliono štabui.

3. Pasirodžius partizanams arba jiems įvykdžius kokio karinio objekto užpuolimą, jagdkomanda persekiavo juos.

4. Turėdami tikslą išaiškinti partizanų stovyklos vietą, kur yra parašiutininkai ir kas palaiko su jais ryšį, iš jagdkomandos sudėties buvo parinkta grupė žmonių, pakankamai gerai mokančių rusiškai. Šie žmonės dažniausiai, Aniceto Armono vadovaujami, eidavo po kaimus kaip „tarybiniai partizanai“. Būrio dalyviai užeidavo pas vietos gyventojus, teiraudavosi apie vokiečius ir policininkus, ir apie žmones, palaikančius ryšį su jais ir su tarybiniais partizanais, o su pastaraisiais, sakėsi, norėtų susirišti. Kartais tokiam būriui buvo konkrečiai nurodoma, ką jis turės aplankyti.

Taip veikdami mes, būrio dalyviai, sužinodavome apie žmones, palaikančius ryšį su partizanais, ir partizanų stovyklų vietą. Apie tai kuo skubiausiai pranešdavome bataliono vadui Semaškai arba jo adjutantui Januševičiui, partizanų ryšininkus suimdavo ir priversdavo rodyti kelią į partizanų stovyklą.“²²⁸

226 N. Iljino 1950 06 27 apklausos protokolas, *ibid.*, l. 164–165.

227 J. Vicas, *op. cit.*, p. 72, 73.

228 *Ibid.*

Vokiečių vadovybės reikalavimu batalionas privalėjo represuoti gyventojus kaimų, kurie aktyviai rėmė sovietinius partizanus, todėl jagdkomanda dažnai rengė baudžiamąsias operacijas prieš partizanus ir jų rėmėjus. 1944 m. vasario mėn. 13-asis batalionas kartu su vokiečių, latvių, estų ir vlasovininkų daliniais sudegino keliolika Aševo rajono Dvorcovo apylinkės kaimų. Sunaikintų kaimų gyventojai būdavo išvaromi į kitas gyvenvietes arba išvežami prievartos darbų į Vokietiją²²⁹.

1943–1944 m. sandūroje bataliono vado adjutanto S. Januševičiaus nurodymu jagdkomanda sudegino Aševo rajono Lipnicos kaimą už tai, kad jame buvo sužeistas jagdkomandos kareivis Bieliauskas. Kaimo gyventojai išvaryti iš namų, pastatai sudeginti. Vienas gyventojas nušautas, kiti nuvaryti į Aševą²³⁰.

Prieš 1943 m. Kalėdas jagdkomandai važiuojant pro kaimą, esantį 2–3 km nuo Aševo miestelio, skyriaus vadas Pranas Jonika viename iš namų pastebėjo degant žiburėlį. Nuėjus pažiūrėti paaiškėjo, kad name apsistoję partizanai. Kilo susišaudymas. Jagdkomandos kareiviai padegė trobą, nuo jos užsidegė dar keli pastatai. Dviem partizanams pavyko pabėgti²³¹.

Tą pačią dieną kitame kaime jagdkomandos kareiviai mūšyje paėmė į nelaisvę 2 sužeistus partizanus. Sužeistieji rogėmis buvo vežami į bataliono štabą. Pakeliui kareivis Vytautas Kybartas vieną mirštantį partizaną nušovė²³².

1944 m. sausio mėn. netoli Staryj Dvoro kaimo jagdkomanda susidūrė su dideliu partizanų būriu. Kautynėse sužeisti 7 lietuvių kariai²³³.

1944 m. balandžio mėn. jagdkomandos būrio vadą vrš. K. Tendzegolskį vokiečiai apdovanojo antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu²³⁴.

Traukdamiesi iš okupuotų Rusijos sričių, vokiečiai dažnai taikė išdegintos žemės taktiką. Prieš pasitraukiant buvo sprogdinamos pramonės įmonės, tiltai, svarbiausi pastatai, deginami kaimai, naikinamų vietovių gyventojai išvežami į Vokietiją arba kitus nacių okupuotus kraštus. Po karo nacių nusikaltimus tyrusi sovietų ypatingoji komisija nustatė, kad vokiečių okupacijos metais Pskovo srities Aševo rajone hitlerininkai nužudė 471 žmogų, o 144 išvežė į Vokietiją²³⁵. Kiek partizanų ir civilių gyventojų Aševo rajone nušovė 13-ojo bataliono kareiviai, nežinoma. Nežinomas ir tikslus šio bataliono sudegintų kaimų skaičius.

229 Ibid., p. 74; K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44400/3, l. 36–38, 49.

230 J. Vicas, op. cit., p. 74–75; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44400/3, l. 38–39; K. Tendzegolskio 1945 06 01 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 48.

231 K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 39, 47.

232 *Ibid.*, l. 40, 47.

233 S. Petronio 1945 05 29 tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 129, l. 179.

234 K. Tendzegolskio 1945 05 24 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 44400/3, l. 50.

235 Pskovo srities ypatingosios komisijos vokiečių fašistų nusikaltimams tirti 1945 06 23 aktas, *ibid.*, b. 47108/3, t. 3, l. 177.

1944 m. kovo mėn. 13-asis batalionas atvyko į Opočkos rajoną. Jo štabas įsikūrė Žukovo, o 1-oji kuopa – Podubnovo kaime. Iki pasitraukdama į Latviją, kuopa saugojo kelio tarp Opočkos ir Krasnojės miestų atkarpą. Tuo laikotarpiu didelių kautynių su sovietiniais partizanais nevyko²³⁶. 1944 m. birželio 1–10 d. 13-asis batalionas dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Dysnos–Drisos rajone (Baltarusija). Prieš partizanų buvo mesta apie 40 vokiečių ir kitų tautybių batalionų. 13-ojo bataliono kariai rusų partizanų neužklupo. Šie, palikę batalionui apie 40 arklių, pasitraukė į pelkes²³⁷.

1942 m. atvykusi į Dedovičių rajoną, 13-ojo bataliono 2-oji kuopa iš pradžių dislokavosi Zapoljės ir Dorožkino kaimuose. Pirmosiomis gegužės dienomis kuopos kareiviai porą kartų susikovė su rusų partizanais. Per kautynes nušauti 3 ir sužeisti 7 kuopos kareiviai. Mūšyje sudegė Dorožkino kaimas. Po šių kautynių 2-oji kuopa perkelta į Točkų kaimą prie Selonės upės. Kitame upės krante esančiuose kaimuose bazavosi dideli partizanų būriai, bet jie kuopos nepuolė. Točkuose 2-oji kuopa išbuvo iki 1942 m. spalio mėn., paskui buvo perkelta į Krivičių kaimą (apie 30 km nuo Dno miesto). Čia kuopa bazavosi iki 1943 m. balandžio mėn. Ji saugojo kaimą nuo partizanų ir 10 km spinduliu vykdė žvalgybą, bet didesnių susidūrimų su partizanais neįvyko²³⁸.

1943 m. viduryje 2-oji kuopa buvo perkelta į Bežanicų rajoną. 1943–1944 m. žiemą ji dislokavosi Ūdos kaime. Bataliono štabas tuo metu buvo įsikūręs Aševo mieste lyje. Kuopos kareiviai saugojo nuo partizanų sandėlius ir geležinkelius. 1944 m. kovo mėn. visam batalionui atsitraukus į Opočkos rajoną, jo štabas dislokavosi Žukovo, o 2-oji kuopa – Listvenkos kaime. Kuopos kareiviai lydėdavo vokiečių karines gruputes, vykstančias per mišką Opočkos kryptimi. 1944 m. liepos pradžioje, prieš batalionui pasitraukiant į Latviją, 2-oji kuopa sudegino Listvenkos kaimą, o jo gyventojus išvarė į Žukovo kaimą²³⁹.

Yra žinių, kad 1944 m. pavasarį 2-oji kuopa buvo sujungta su 1-ąja, buvusi 3-ioji kuopa pavadinta 2-ąja, o 3-iaja tapo ltn. Petro Mikelsko vadovaujama buvusi 4-oji kuopa. Sovietų kariuomenei pralaužus vokiečių gynybos liniją, batalionas ėmė trauktis į Vakarus. Latvijos teritorijoje 2-oji kuopa buvo atkirsta nuo bataliono ir didesnioji jos dalis 1944 m. liepos 17 d. dezertyravo. Likę kuopos kareiviai, vadovaujami ltn. Juliaus Simaičio, traukėsi Telšių kryptimi. Rugsėjo 8 d. keliasdešimt kuopos vyrų buvo priimti į Tėvynės apsaugos rinktinę (TAR) ir paskirti į 2-ąjį pulką²⁴⁰.

1942 m. gegužės mėn. prie 13-ojo bataliono buvo prijungta 1-ojo (Vilniaus) bataliono ltn. P. Mikelsko vadovaujama kuopa. Dar 1942 m. sausio mėn. ji buvo atsiųsta

236 S. Radziulio 1944 09 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27475/3, l. 20.

237 P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46910/3, l. 15, 21.

238 S. Radziulio 1944 09 09 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27475/3, l. 16–18 a. p.

239 P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46910/3, l. 15.

240 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144; P. Rusteikos 1949 04 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46910/3, l. 14–15.

į Pskovo sritį saugoti karinių objektų. Iš pradžių ši kuopa ėjo tarnybą Porchovo mieste, o gegužės mėn. perkelta į Dedovičius ir įtraukta į 13-ąją batalioną kaip 4-oji kuopa. Ji bazavosi apie 20 km į pietryčius nuo Dedovičių, Gornajos kaime prie Šelonės upės. Čia kuopa išbuvo iki 1942 m. rugsėjo pabaigos²⁴¹.

Praėjus kelioms dienoms po atvykimo į Gornajos kaimą, 4-oji kuopa gavo užduotį sunaikinti kitapus Šelonės upės miške esantį partizanų būrį. Lietuviai naktį plaustais persikėlė per upę ir lėtai judėjo mišku. Paryčiais gurguolę apšaudė partizanai. Susišaudymas truko apie 15 minučių. Kuopa kovine rikiuote judėjo toliau. Už poros kilometrų vėl užpuolė partizanai. Iš karto žuvo 4 kariai. Mūšis truko kelias valandas. Kuopa buvo priversta trauktis atgal į Gornajos kaimą. Mūšyje žuvo 11 kuopos karių. Partizanų nuostoliai nežinomi²⁴².

1942 m. rugsėjo pabaigoje vokiečių karo komendanto įsakymu lt. P. Mikelsko kuopa buvo išsiųsta į Dedovičių rajono Bolšoj Kruteco kaimą (18 km į šiaurės rytus nuo Dedovičių), kur gavo užduotį nuo partizanų antpuolių saugoti apie 5 km ilgio ir 5 km pločio teritoriją. 1943 m. kovo mėn. kuopa perkelta į Vyšgorodo rajoną (apie 20 km nuo Dedovičių).

1943 m. pradžioje (sausio ar vasario mėn.) į Bolšoj Kruteco kaimą atvykęs Ostraja Lukos kaimo seniūnas Vasilijus Vorobjovas 3-iosios kuopos vadovybei pranešė, kad į jų kaimą atėjo 26 partizanai ir apsistojo trijose sodybose. Anksti rytą kuopos kareiviai išvyko į Ostraja Luką. Kilus mūšiui buvo padegti namai, kuriuose slėpėsi partizanai. Per 20 partizanų nušauta; 2 su partizanais buvę paaugliai paimti į nelaisvę, atvežti į kuopos būstinę Bolšoj Kruteco kaime ir perduoti vokiečių komendantūrai Dedovičiuose²⁴³.

Maždaug tuo pat metu (1943 m. sausio ar vasario mėn.) Beriozovo kaimo seniūnas Ivanas Jegorovas 3-iosios kuopos vadovybei pranešė, kad jų kaime pasirodęs sovietinis parašiutininkas. Kuopos kareiviai parašiutininką sulaikė, pristatė į kuopos štabą, o vėliau perdavė vokiečių komendantūrai Dedovičiuose²⁴⁴. Daugiau su sovietiniais partizanais Bolšoj Kruteco kaimo apylinkėse kuopos kareiviai nesusidūrė.

1943 m. kovo 14–27 d. lt. P. Mikelsko kuopa kartu su vokiečių daliniais dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Dedovičių, Požerevičių ir Bežanicų rajonuose. Kovo 20 d. Klimovo kaimo apylinkėse (apie 30 km į pietvakarius nuo Požerevičių) kuopa susidūrė su rusų partizanais. Mūšis truko keturias valandas. Partizanai buvo priversti trauktis palikdami 23 nušautus saviškius. Mūšio metu sudegė beveik visas Klimovo kaimas²⁴⁵.

241 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 21–21 a. p.

242 J. Rudzevičiaus 1945 10 20 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47108/3, t. 2, l. 3 a. p.–4.

243 A. Delcovos 1945 12 30 apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 123–124.

244 *Ibid.*, l. 124 a. p.

245 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 22.

Tų pat 1943 m. balandžio mėn. ltn. P. Mikelsko kuopa buvo grąžinta 13-ajam batalionui ir liepos–rugsėjo mėn. dislokavosi Bežanicų rajono Zacharino kaime. Rugsėjo pabaigoje ji perkelta į Aševo rajoną saugoti kelių nuo partizanų. Šiuo laikotarpiu kuopa bazavosi Samulichos kaime. Su partizanais nesusidūrė.

Priartėjus Raudonajai armijai, 1944 m. vasario mėn. P. Mikelsko kuopa kartu su visu batalionu pasitraukė į Opočkos rajoną, kur dislokavosi Arapų ir Laskino kaimuose. Opočkos apylinkėse ltn. kuopa dalyvavo operacijose prieš partizanus²⁴⁶. Kuopos kareiviai 1 partizaną nušovė, o 2 paėmė į nelaisvę. Belaisviai buvo nusiųsti į bataliono štabą, vėliau perduoti vokiečiams. Liepos pradžioje kuopa už paramą partizanams sudegino vieną kaimą, o jo gyventojus išvarė į gretimą kaimą. Liepos 10 d. P. Mikelsko kuopa kartu su visu 13-uju batalionu pasitraukė į Latviją²⁴⁷.

Batalionas baigiantis karui. 13-ajam batalionui traukiantis į Latviją, 1944 m. rugpjūčio pradžioje sovietų kariuomenė prie Gulbenės miesto (Latvija) pralaužė vokiečių gynybą. Kad sustabdytų sovietų kariuomenės veržimąsi, vokiečiai į frontą pasiuntė ir 13-ąjį batalioną. Maždaug rugpjūčio 2–7 d. batalionas kovėsi su puolančiais raudonarmiečių daliniais. Jis du kartus kontratakavo sovietų pozicijas ir su kitais vokiečių armijos daliniais sustabdė raudonarmiečių puolimą. Mūšiuose batalionas patyrė didelių nuostolių. Įvykių dalyvio Alfonso Audiejaičio liudijimu, prie Gulbenės žuvo daugiau kaip 100 bataliono kareivių. Patikrinti, ar šis skaičius tikslus, neįmanoma dėl dokumentų stokos²⁴⁸.

Vėliau už mūšius prie Gulbenės vokiečių karinė vadovybė 13-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadą ltn. P. Mikelską apdovanojo antrosios klasės Geležinio kryžiaus ordinu. Turimomis žiniomis, mūšiuose prie Gulbenės dalyvavo bataliono 1-oji ir 3-ioji kuopos. 1944 m. rugpjūčio 7 d. vakare vokiečių vadovybės įsakymu 13-asis batalionas atitrauktas į užnugarį²⁴⁹.

Po Gulbenės mūšio batalionas traukėsi į Latvijos gilumą Rygos–Tukumo–Saldaus, vėliau – Liepojos kryptimi. Baltijos jūrą 13-asis batalionas pasiekė 1944 m. spalio mėn. Jo 1-oji kuopa sustojo Paviluostos miestelyje prie jūros. Kurį laiką batalionas saugojo du molus. Iš čia dalis vokiečių Kuršo grupuotės dalinių laivais buvo keliami į Vokietiją²⁵⁰.

Pagrindinės bataliono jėgos iš pradžių dislokavosi Jūrkalnės miestelyje (apie 20 km į šiaurę nuo Paviluostos)²⁵¹. Kuršė batalionas saugojo Baltijos jūros pakrantę, kad neišsilaipintų desantas. Karo pabaigoje 1945 m. jis buvo nusiųstas į priešakinę fronto li-

246 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47108/3, t. 2, l. 103, 104.

247 P. Mikelsko 1945 05 31 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 22 a. p.–23.

248 A. Audiejaičio 1946 07 17 tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 16 a. p.

249 P. Mikelsko 1945 06 03 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 28–28 a. p.

250 J. Semaškaitė, *Priesaika: Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai*, Vilnius, 2000, p. 162.

251 J. Rudzevičiaus 1945 12 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 13 a. p.

niją Nycos miestelio apylinkėse (apie 20 km į pietus nuo Liepojos). Bataliono kareiviai dažnai susišaudydavo su raudonarmiečiais, bet smarkiau sovietai nepuolė. Kai kurių kareivių liudijimu, batalionui teko susišaudyti ir su 16-osios lietuviškosios divizijos daliniais²⁵².

1944–1945 m. sandūroje į batalioną buvo priimta lietuvių karininkų, puskarininkių ir eilinių, atsiųstų iš Dresdeno. 1945 m. vasario mėn. prie 13-ojo bataliono prijungta išformuoto 5-ojo bataliono 3-ioji kuopa. Ji buvo pavadinta 13-ojo bataliono 4-ąja kuopa (vadas – lt. Viktoras Prapuolenis)²⁵³.

Nycos rajone 13-asis batalionas išbuvo iki Vokietijos besąlyginės kapituliacijos ir kartu su visa vokiečių armijos Kuršo grupuote pasidavė sovietams į nelaisvę²⁵⁴. 1945 m. gegužės 8 d. vakare bataliono vadas mjr. J. Semaška įsakė batalionui palikti priešakines pozicijas ir vykti į vokiečių pulko štabą. Kitą dieną ten buvo gautas įsakymas pasiduoti Raudonajai armijai. Bataliono vadas mjr. J. Semaška su adjutantu kpt. S. Januševičiumi ir dar dviem kariais pasidavimo išvakarėse slapta pasitraukė į Lietuvą²⁵⁵.

Išvados. Turimais duomenimis, 1(13)-asis lietuvių policijos batalionas kartu su vokiečių gestapininkais ir provincijos „partizanais“ (baltaraiščiais) 1941 m. antrojoje pusėje nužudė ne mažiau kaip 39 tūkst. Lietuvos ir užsienio šalių žydų.

1942–1945 m. 1(13)-asis lietuvių policijos batalionas žydų žudynių akcijose nedalyvavo. 1942–1944 m. Rusijos Pskovo srityje jis aktyviai dalyvavo antipartizaninėse ir baudžiamosiose operacijose. Jų metu Dedovičių, Aševo ir Opočkos rajonuose bataliono kareiviai sudegino keliolika kaimų, nukovė arba sušaudė keliasdešimt partizanų ir jų rėmėjų. Per susidūrimus su partizanais batalionas patyrė didelių nuostolių. Buvusio bataliono felčerio Jono Kriščiūno liudijimu, Rusijoje buvo sužeista apie 60 vien 1-osios kuopos kareivių ir karininkų, 39 bataliono kariai žuvo²⁵⁶.

Dauguma 1945 m. sovietų belaisviais tapusių 1(13)-ojo bataliono karių atsidūrė 0329-ajame filtracijos ir profilaktikos lageryje. Čia jie buvo tardomi, teisiami ir siunčiami į lagerius. Kai kurie buvę bataliono kareiviai nuteisti mirties bausme, kiti – 10 ir 25 metais lagerio²⁵⁷.

252 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, *ibid.*, l. 104–105; J. Semaškaitė, *op. cit.*, p. 162.

253 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144.

254 K. Liulios 1945 12 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47108/3, t. 2, l. 105.

255 P. Mikelsko 1945 06 04 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 30–30 a. p.; J. Semaškaitė, *op. cit.*, p. 66.

256 J. Kriščiūno 1946 07 12 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 40920/3, t. 1, l. 220–222.

257 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 144.